

**МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ
МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ ЯК ФЕНОМЕНА МАСТАЦТВА
СЛОВА ШЛЯХАМ ФІЛАЛАГІЧНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТУ**

Вядома, што тэкст, у тым ліку мастацкі, прынята разглядаць як закрытую сістэму, дзе ўсе элементы і ўзроўні знаходзяцца ў цесным узаемадзеянні і скіраваны на перадачу эстэтычна-пазнавальнай інфармацыі. Мастацкі тэкст найбольш адрозніваецца ад іншых (у першую чаргу ад навуковага і афіцыйна-справавога) тым, што выконвае асаблівую эстэтычную функцыю.

Асноўная задача комплекснага (філалагічнага) аналізу мастацкага тэксту, які дазваляе пераадолець суб'ектывізм (імпрэсіяністычнасць) першапачатковых вывадаў і назіранняў над тэкстам, – разгледзіць моўныя элементы ўсіх узроўняў, а таксама феномен іх злучэння ў адзіны мастацкі вобраз. Ад *комплекснага* (паўзроўневага) філалагічнага аналізу трэба адрозніваць *частковы* аналіз, які мае на мэце прааналізаваць адзін са сродкаў аднаго ці некалькіх узроўняў мовы (у залежнасці ад задач даследавання).

1. Перадумовай аб'ектыўнага філалагічнага аналізу тэксту з'яўляецца азнаямленне з навуковай літаратурай адпаведнага зместу (спіс дадаецца ў канцы выдання), стварэнне менавіта той тэарэтычнай базы (тэрмінасістэмы), якая дазволіць метадам суцэльнай выбаркі выпісаць маўленчыя адзінкі ўсіх узроўняў мовы. Стварэнне картатэкі – працэс карпатлівы, патрабуе пільнай увагі чытача (у тым ліку лінгвіста) з тым, каб не прапусціць арыгінальнае, аб'ектыўна вызначыць прадуктыўнае.

Картатэка складаецца поўная ці частковая: *поўная* – па ўсіх узроўнях мовы ў іх лагічнай паслядоўнасці (ад мінімальна значных экспрэсіўных адзінак – гукаў да максімальна значных – звышфразавых адзінстваў). *Частковая*, адпаведна, складаецца пры аналізе аднаго (некалькіх) узроўняў тэксту.

Пасля ўдумлівага першага прачытання тэксту / твора / твораў варта акрэсліць яго тэму (тэмы), ідэю (як галоўную думку), магчымы канфлікт, сістэму вобразаў, што з'яўляецца часткай літаратуразнаўчага аналізу.

Таксама належная ўвага павінна надавацца інтэртэкстуальным сувязям твора (загалолак, эпіграфы, цытаты, алюзіі, «кропкавыя цытаты» – імёны літаратурных герояў ці міфалагічных персанажаў, сюжэтная ці стылёвая парадыйнасць ці інш.). «Іншародныя» элементы мастацкага тэксту могуць дэманстраваць важную думку для выяўлення агульнай ідэі ці саму ідэю, дапамагаюць аўтару выказаць уласнае бачанне прадмета апісання (асоба, прырода, яе існаванне ў сучасным / мінулым / будучыні ці інш.), сітуацыйную інтэлектуальнасць тэксту ці манеру пісьма аўтара.

2. Для аб'ектыўнасці ўспрымання тэксту і, адпаведна, для дакладнага сістэмнага яго апісання неабходна выявіць агульную мастацкую ідэю. Гэта азначае абагульняльны эмацыянальны сэнс, раскрыццё якога пры далейшым аналізе дазволіць убачыць фарміраванне мастацкага вобраза і механізм эстэтычнага ўздзеяння на асобу «праз прызму» моўных фактаў.

3. Варта памятаць, што характарыстыка літаратурнага, грамадскага жыцця эпохі, вывучэнне біяграфіі аўтара, выяўленне абставінаў стварэння канкрэтнага твора пашырае ўяўленне чытача пра аналізуемы тэкст, аднак гэта задача літаратуразнаўчага аналізу. Пры лінгвістычным аналізе інфармацыя такога кшталту дапамагае зрабіць больш аб'ектыўныя вывады і, магчыма, убачыць крыніцу «станоўчага-адмоўнага» ў персанажах / вобразах / лірычных героях ці інш.

Асоба аўтара ў мастацкім тэксце – гэта не толькі яе жыццёвы вопыт, кругагляд, яе прыярытэты, выхаванне і стасункі, не толькі «ўзаемадзеянне» з часам, з творчасцю іншых людзей, з культурай грамадства і іншымі аб'ектыўнымі ўмовамі яе фарміравання і існавання, гэта яе індывідуальнае моўнае багацце і маўленчае праяўленне ў канкрэтных мастацкіх тэкстах, ва ўсёй мастацкай літаратурнай творчасці: узаемадзеянне аб'ектыўнага і суб'ектыўнага фарміруе ідыястыль аўтара.

4. Пры філалагічным апісанні тэксту могуць быць неабходны тэарэтычныя звесткі літаратуразнаўчага характару – аб выяўленні жанравай праблематыкі (жанр, як і стыль, мае свае адметныя рысы, уласцівасці, часам уплывае на кампазіцыю / структуру тэксту; жанр – гэта закон формы, які ўздзейнічае на адбор маўленчых адзінак, іх сістэмнасць у тэксце, функцыяна-

льную мэтазгоднасць; веданне такога «закона формы» дазваляе таксама пазбегнуць многіх памылак, у тым ліку змяшэння стыляў, лексічных анахранізмаў, моўных лішкаў, надуманых вобразных сродкаў, лагічных супярэчнасцяў, у тым ліку плеаназмаў, і інш.).

5. Мастацкі тэкст можа быць прынцыпова неадназначным (у параўнанні з тэкстам публіцыстычным): аўтарскія адносіны да вобразаў, апісаных падзей могуць быць як схаванымі, так і відавочнымі.

Часам падтэкст бывае больш глыбокі, чым сам тэкст у яго слоўным увасабленні. Лінгвіст, як і літаратуразнаўца, павінен «умець чытаць паміж радкоў», вынаходзіць інфармацыю па апушчаных членах сказа, па сэнсавых намёках у метафарах, каламбурах, зеўгмах ці інш., па шматкроп'ях, па графічным афармленні тэксту і г. д.

6. Комплексны філалагічны аналіз тэксту павінен весціся з улікам падстылю адпаведнага стылю. Падстыль як унутрывідавая разнавіднасць маўлення заўсёды мае свае канкрэтныя асаблівасці, якія ўплываюць на пабудову тэксту, на яго форму, на развіццё сюжэта (напрыклад, у драматургіі і не толькі) ці на яго адсутнасць (напрыклад, у паэзіі). Мастацкі стыль мае тры падстылі, якія сфарміраваліся з улікам трох родаў літаратуры – лірыкай, эпасам і драмай. Больш дакладныя апісанні іх падаюцца ў літаратуразнаўстве, у тэорыі літаратуры. Аднак натуральна, што законы і паэзіі, і прозы, і драмы валодаюць агульнымі схемамі стварэння вобразаў і ўплываюць на выбар маўленчых адзінак пры апісаннях, разважаннях і г. д.

У адпаведнасці са сказаным праца па ажыццяўленні комплекснага (філалагічнага) аналізу мастацкага тэксту (і тэксту любога іншага стылю) мае, як адзначаюць даследчыкі, «чаўночны» (Л. Ю. Максімаў) характар даследавання: гэта азначае пастаянныя пераходы ад зместу да формы і наадварот; неабходна дадаць, што з улікам усёй сутнасці аналізу пастаянныя пераходы грунтуюцца на апісанні канкрэтных маўленчых адзінак усіх (можа быць, аднаго ці некалькіх у залежнасці ад акрэсленай задачы) узроўняў мовы.

У кожным з падстыляў, нават у кожным з жанраў, мастацкага стылю рэчаіснасць адлюстроўваецца праз спецыфічныя

маўленчыя адзінкі, адметныя вобразныя сродкі. Так, праявілі падстыль, які рэалізуецца ў аповесцях, апавяданнях, прыпавесцях, казках і інш., мае ў сваёй структуры мову аўтара і мову персанажа (аўтарская мова і маўленне дзейных асоб). Тэкст напісаны ад імя аўтара, як правіла, захоўвае нормы літаратурнай мовы таго часу, калі пісаўся твор. У сваю чаргу, тэкст, складзены ад імя персанажа, адлюстроўвае асаблівасці вуснага маўлення і аформлены ў гутарковым стылі; можа мець адхіленні ад літаратурных нормаў, мэта якіх – стылізаваць у адпаведнасці з часам гаворку дзейных асоб.

Паэтычны падстыль адлюстроўвае ў вершаванай форме асаблівасці развіцця літаратурнай мовы. Вершаваная форма прадугледжвае наяўнасць рытму і рыфмы ці толькі рытму. Паэзіі ўласціва больш эмацыйнае адлюстраванне рэчаіснасці, выкліканае складанымі і нечаканымі асацыяцыямі, таму тут найбольш ужывальныя індывідуальна-аўтарскія вобразныя сродкі, сама мова больш умоўная, часам з версіфікацыйнымі адхіленнямі, таму пры розных відах лінгвістычнага аналізу ўвага надаецца кожнай страфе, радку, слову і гуку (тады лінгвіст павінен даследаваць на фанетычным узроўні гукапіс твора). Жанры вершаванай мовы: верш (віды верша – элегія, санет, трыялет, рандо, версэт, пункцір, квантэм і інш.), паэма, балада і інш.

Драматургічны падстыль, які рэалізуецца ў такіх жанрах, як камедыя, трагедыя, драма і інш., адметны тым, што развіццё сюжэта адбываецца праз дыялог / маналог / палілог персанажаў. Аўтарскія рэмаркі і маўленне персанажаў таксама адлюстроўваюць асаблівасці развіцця мовы ў пэўны часавы перыяд, а таксама талент пісьменніка-драматурга, асаблівасці яго слова / фразеаўжывання з мэтай стылізацыі.

7. Парадак разгляду ўзроўняў можа быць адвольны. Аднак пры поўным філалагічным аналізе, які адлюстроўвае маўленчыя з'явы ўсіх узроўняў, яго варта рабіць у лагічнай паслядоўнасці: ад самых дробных маўленчых адзінак і адпаведных стылістычных прыёмаў (ад гукаў і гукапісу), затым – лексічныя і фразеалагічныя адзінкі, з'явы граматыкі і графікі.

Парадак можа вызначацца прадуктыўнасцю маўленчых адзінак канкрэтнага тэксту, мовы твораў аднаго аўтара. У такім

выпадку больш лагічна пачаць апісанне з найбольш ужывальных фактаў мовы, паколькі менавіта праз іх праяўляецца адметнасць аўтарскай манеры пісьма, асаблівасці яго ідыястылю. Менавіта праз спецыфічны гукапіс гука, імітацыі, праз арыгінальныя пераносна-вобразныя значэнні лексічных адзінак, праз узуальную і аказіянальную функцыю ўстойлівых выказаў, у тым ліку праз арыгінальныя трансфармацыі формы і зместу фразем, праз графічнае афармленне тэксту, праз сэнсавыя прырашчэнні / удакладненні і граматычную структуру маўленчых адзінак (найперш праз будову сказаў, стылістычных прыёмаў) праяўляецца асоба аўтара як творцы, яго непаўторнае ўменне праз маўленчае багацце перадаць мастацкую інфармацыю. У сваю чаргу, паўзроўневы філалагічны аналіз якраз дазволіць максімальна вынайсці гэтую мастацкую інфармацыю з пэўнага тэксту.

8. Частковы ці комплексны філалагічны аналіз тэксту можа быць праведзены ў форме рэферата, артыкула, эсэ ці іншага навуковага жанра. Відавочна, што аб'ектыўнасць інфармацыі вынікае нават не са звычайнага ўдумлівага прачытання тэксту, а з тых канкрэтных моўных і нямоўных фактаў, якія аб'ядноўваюць асобу аўтара – стыль мовы – падстыль – жанр – канкрэтны тэкст / твор.

Алена Багамолава